

Széptud. O.

~~1224^h~~

Széptud. O.
1224^h

Háború és festőművészet

*A Vörös-Kereszt Egylet első tudományos
estéjén, 1915 február hó 10-én előadta:*

NÉMETHY GYULA dr.

SZENT LÁSZLÓ-NYOMDA R.-T. NAGYVÁRAD,
1915.

MAGYARAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Körülbelül egy esztendeje, hogy londoni könyvkereskedőm, August Siegle megküldötte számomra a legujabb nagydíszű képes világtörténet prospektusát. Megdöbbenéssel láttam a fényes publikáció programszerű címképét. A nagy hódítók: III. Totmesz fáraó, Julius Caesar, Nagy Sándor, Napoleon vonultak tömött sorban lovon és harci szekéren; mögöttük diszjelvények, sasok, zászlók, lándzsák erdeje. Jobbra balra tőlük a harcban elesett katonák ruhátlan tetemei, mint az elejtett vadak, teríték módjára rakva képeztek rettenetes sorfalat, vagy szegélyzetet. Hogyan? kérdeztem csalódottan önmagamtól, hát a nemzetek története „History of the nations“ melyet elsőrangú angol tudósok írnak, egy Flinders, egy Mahaffy, egy Temple, egy Giles, nem egyéb, mint folytonos harcok, csaták, hódítások, embermészárlások egymásutánja? Hát nem inkább föltüntetése az Weisz, a híres gráci egyetemi tanár szavai szerint, az emberiség legmagasabb értelemben vett fejlődésének, amint az nagy alakjaiban és típusaiban, az államban és vallásban, a tudományban és művészetben, valamint a közszokásokban megnyilatkozik, egyszóval nem

az emberi művelődés története az? És az emberi művelődés menete nem az-é, hogy a nemzetek hova-tovább megértik egymást, az eszmei harcokban győznek okkal, nem erővel, nem azzal, amit a régiek ultima ratio regum-nak a királyok utolsó érvének argumantumának neveztek: ágyuval, gyilkos fegyverekkel?

E kérdéseimre nyár derekán megjött a felelet, Európa leghatalmasabb, legműveltebb nemzeteinek rettentő háboruja, melynek arányai, méretei mellett Napóleon hadjáratai eltörpülnek s melyben a harcoló felek már nem elégesznek meg azzal, hogy a földről vagy a föld alól szórjanak gyilkos tüzet ellenfeleikre: hanem eltanulva a madarak repülését, a magasból, a levegőből is pusztító bombákat vetnek, iszonyu illusztrációja gyanánt boldog emlékezetű Suttner Berta bárónő könyvének, melynek címe „Die Barbarisierung der Luft“.

Az Isten megkegyelmezett a nemcs és gyöngédlelkű bárónőnek. Elvágta életének fonalát, hogy ne lássa könyvének illusztrációját s eszményeinek szertefoszlását egy rettentő háboru zivatarra között, de mi látjuk, hogy amiről Platótól kezdve a köningsbergi bölcsig s a hágai konferencia tagjaiig annyian álmodoztak: az örök béke: csak álom, ábránd, melynek valóságától messzebb vagyunk, mint valaha. Sőt a háboru minden borzalmai, iszonyatai, hekatombái közepette kénytelenek vagyunk meglátni, hogy valamint a természet világában szükség van zivatarokra, hogy a fizikai atmoszféra, a légkör megtisztuljon: az erkölcsi világban, a történelem világában is zivatarokra, pusztító viharokra van szükség, katasztrófákra, hogy tisztává váljék a lelki, az erkölcsi levegő. Ezt érezte a krími háboru előtt a magyar

költők törött lelkü királya, ennek adott ki-
tejezést esodás erejü hattyudalában :

A vak csillag, ez a nyomorú föld
Hadd forogjon keserü levében
S annyi bün, szenny, ábrándok dühétől,
Tisztuljon meg a vihar hevében
És hadd jöjjön el Noé bárkája,
Mely egy uj világot zár magába.

* * *

A háboru első hatása a festőművészetre
kétségkívül a *csataképfestés föllendülése*
lesz.

A háboru ábrázolása persze csaknem
oly régi, mint az emberiség, vagy mondjuk
az irott történelem. Több ezer évvel Krisztus
előtt készültek az egyiptomi és assziriái ala-
csony domborművek és falfestések, melyek
Karnakban, Thébában, Nimrudban és Kujund-
sikban e két nemzet küzdelmeit megöröki-
tették. Bennük gyakran annyi lendület, erő
nyilatkozik meg, hogy dacára stilizáltságuk-
nak, megkapják a szemlélőt. Az athene-i
Parthenon képszalagján küzdő, rohanó har-
cosok, tüzes harci mének ma is bámulatba
ejtik a vérbeli művészt, annyi mozgási mo-
tívumot nyujtanak.* Mondom a csataképfestés
végig huzódik az egész művészettörténeten,
de világos, hogy egy-egy nagyobb háboru
után újabb lendületet vesz. Művészeink kö-
zül annyian vannak a esatateren, hogy nem
lehet kételkedni benyomásaik, impresszióik
gazdag aratásában. Nekik is belső szükségük
lesz, hogy festői benyomásaik gazdagságát
elénk tárják, ha a béke elkövetkezik ;
de a közönség is, amelynek képzeletét még

* Kreitmaier. Der Krieg im Spiegel der Kunst.
Stimmen der Zeit. Nov. 1914.

sok éven át fogva fogja tartani e rettentő küzdelem büvölete, követelni fogja a háborus vásznakat. Persze a modern háboru tisztán festői szempontból is más képeket ad, mint az elmúlt idők esatái. A régi jó idők szines egyenruhái, nyílt közvetlen összeütközései, s a mostani seregek csukaszürke, a környezettel összefolyó alakjai, s lövészárokból való rejtett lövöldözése között nagy az ellentét. De festői, művészi szempontból hálás, kiaknázható képekben ez a háboru sem szükkölködik. Mennyi kép vonul el csak a laikus szeme előtt is ha a mazuri tavak bájos vidékére, erdőmagányára gondol, melyet méltán nevez egy modern író „wenig bekanntes Paradiesnek“; vagy mennyi kép ragadhatott meg egyik-másik festőnk lelkében a kárpáti harcok alatt, hol a legszebb legváltozatosabb hegyi, erdei tájak adtak keretet vitéz magyar katonáink hősies, oroszláni küzdelmének. A modern háboru eszközei csak tágitják a művészeti lehetőségek távlatát.

Minő apokaliptikus, leirhatatlan borzadályu képet nyujthatott Przemysl ostromának az a jelenete, mikor az ostromló orosz csapatok alatt lángtengerré vált az aláaknázott, villamos drótozott mező s ezerként nyelte el őket pokoli tűzében. Hát még az aeroplánok, a léghajók küzdelme, levegői harcai! A sötét éjjeli boltozatot óriási fény-szórók sávjai vágják át; itt egy aeroplán karesu madártestét világítják meg; ott egy Zeppelin léghajó óriási tömegére vetnek fénycsóvát; ebből bombákat vetnek alá, melyek szétrobbanva a földön s tüzet okádva élénkítik a rettenetes hadi tűzijátékot.

Amde a modern háboru nemcsak ujszerű képekkel, szemléletekkel népesíti be a festő művész képzeletét, de jótékony befolyást fog gyakorolni a festői felfogásra és a festé-

szeti irányok fejlődésére. Vagy két évtizede, hogy mint egy boszorkánynyomás nehezedik fiatal festőink egy részére a tuzó impresszionista felfogás igézete. Lehetetlen tagadni a materialisztikus világfelfogás belső szükségképeni kapcsolatát ezzel a művészeti iránynyal. Valóban az a művészet, amely egyebet nem akar a vásznon visszaadni, mint szín és fényfoltokat, mint a bennünket körülfogó látható természet egy-egy szögletének fizikai benyomását, impresszióját látóérzékünkre; a mely az emberi alakot is csak annyiban érvényesíti a kompozícióban, amennyiben az bizonyos szín és fényfoltok hordozója, amely tehát az embert mindig csak úgy ábrázolja mint a fizikai környezetnek, milieu nek a többi létezőkkel teljesen egyenrangú részét; a mely sohasem emelkedik annyira, hogy az embert, ki az ének tudatára jön, ki önmagát és a világot felfogja és egymástól elválasztja, mondom, hogy ezt az embert mennyiben lelki egyénisége kívül arcára, s megtestesül mozdulataiban s gesztusaiban ábrázolja; amely művészet a lelki, szellemi, erkölcsi ábrázolásáig nem emelkedik: az lényegében nem lehet más mint materialisztikus. Nem véletlen dolog az, hogy az impresszionista festés az embernélküli tájképet és egyáltalán a tájképet kultiválja; nem csak a lelki megtestesítése elől tér ki: az emberit is kiesinyli és kerüli. Ine, hogy írja le Haack,* aki pedig ugyancsak jóakarattal tárgyalja az impresszionista festést, „Üveg-házban fiatal hölgy ül, hanyagul kényelmes tartással kerti padon, melynek támlájára egy ur könyököl, s mosolyogva beszélt hozzá; de a

* Die Kunst des XIX. Jahrhunderts. Stuttgart. 1905. 292. l.

nő nem igen látszik figyelni az arcára. A festőnek egyáltalában nem az volt a célja, hogy lelki vonatkozásokat jelezzen a két személy között, ő kizárólag csak testi megjelenését akarta festőileg megragadni s a kékeszöld kerü paddal kolorisztikusan egy egészzé alkotni.“ Ilyen művészeti felfogás mellett nem is jöhet létre festmény, amely valamennyire is rokon lehetne Breda átadásával Velasquez-től, vagy a Disputa-val Rafaeltől, mert amit ezekben bámul, csodál, szeret a világ, az bizony sokkal több, sokkal magasabb, mint bizonyos szín és fényfoltok egymásmellettsége, vagy akár vonalak kompozíciója. Az impresszionista felfogás éppen azt teszi lehetővé, amit a francia „grand art“-nak nagy művészetnek nevez, az arckép, a historiai és vallásos festészetet. Sizeranne* azt mondja, hogy igaz, jó arcképet nem produkált s nem is produkálhatott az impressionista iskola. „Aussi ne trouve-t on de bons portraits dans toute l'école impressioniste“. Nem hogy egy Ingres vagy Reynolds, de még egy Dagnan vagy Benjamin Constant sem akad közöttük. Nem is csoda. Hiszen a tulzó, modern művészeti felfogásnak valóságos velejárója az embernek s az emberi alaknak elértéktelenedése és lebecsülése. Nem én mondom, hanem egy olyan tudós és művészet ismerő, mint a híres bécsi tanár Strzygowszky:** „Kennzeichnend für unser modernes Leben ist also etwas, das der Plastik geradezu den Todesstoss geben muss, die Entwertung des Menschen und der Menschengestalt.“ Az ember, folytatja ő, reánk nézve nem középpontja többé a világ-

* Les questions esthétiques contemporaines. Paris. Hachette. 1804. 92. 93.

** Die Bildende Kunst der Gegenwart. Leipzig. 1904. 98 l.

nak, kinek lábai alá rendelte a teremtő a világot, s nem is alanya bizonyos akaratában rejlő természetfölötti erőnek, hanem a belátók előtt a világegész egy atója lett, mivel a csillagok járása mit sem törődik. A modern természetbölcséleti felfogás megtanít bennünket arra, hogy ami bennünk történik, azt a természet élete halavány visszfényének tekintsük és saját becses éünket magunkon kívül mindenütt megtaláljuk. Mint a növény és az állat, az ember sem öncél többé, hanem eszköze a létnek." Az emberi alaknak művészeti lefokozása és elértéktelenedése egészen ázsiai, keleti gondolat, amint hogy a francia impresszionisták a japáni művészetből vették inspirációjukat.

Az a remény éltet, mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim, hogy ez a háboru alapos változást fog előidézni sok-sok művésznök felfogásában. A csudával határos türesnek, kitartásnak, az oroszországi bátorságnak, a haláltmegvető hősiességnek, a magáról teljesen megfeledkező, önzetlen áldozatkészségnek (szer meg ezer fölséges jelenete, mely művészeink szeme előtt nap nap után, mint fölséges látomás, tragikus vízió elhuzódik, lehetetlen hogy meg ne kapja, le ne bilincselje, meg ne termékenyítse képzeletünket, át ne járja lelkünket, föl ne emelje, meg ne nemesítse, át ne alakítsa művészi törekvéseiket. Főlnyilva elragadtatott, megittasult szemük sokkal fölségesebb képek előtt, mint aminőt eddig láthattak, vagy amiről ábrándozhattak és álmodhattak: vázsonra fogják vetni az *embert*, nem mint kolorisztikus értéket, valamint, nem mint szín és fényfelületet, nem mint jelentéktelen parányát s a többi létezőkkel egyenlő részét a természetnek: hanem mint szellemi és erkölcsi lényt, a teremtés igazi koronáját, kinek

az összes többi teremtményeket messze meghaladó testi szépsége csak megtestesülése, visszfénye lelkének, lelke szépségének, fényének, halhatatlanságának; mint teremtetést, kinek igényei messze meghaladják az ön és fajfenttartás szűk látóhatárát; egyetlen teremtetést, amely eszményekért: igazság, szépség, haza, vallás, élni küzdeni s ha kell, meghalni képes.*

Ha ismét az ember és az emberi lesz a festőművészet főtárgya, aminthogy főtárgya volt valósággal mind az utólérhetetlen formai tökéletessé, ü antik görög, mind a lelkes, mély érzelmű középkori, mind a titáni erejű renaissance művészetnek: akkor a festészet sokkal bensőségesebben fog bekapcsolódni az egész nemzet kulturéletébe. Akkor végre felfogunk számolni a művészet öncélúságának, a *l'art pour l'art* nak kárhozatos elvével, mely kiszakítja a festészetet a nemzeti életből, s egyéb célt nem akar megtűrni a művészetben, mint az öncélt, a szépnek, tisztán önönmagáért való ábrázolását, kizárva főleg a művészet erkölcsi, hazafias vagy vallásos célzatát. Ennek a művészetet szűkkeblűen elszigetelő felfogásnak már csak azért sem lehet igaza, mert az emberi összes törekvéseknek, céloknak, főleg a magasabb, ideális céloknak harmonikus egységben kell lenniök, ha valósulni akarnak. De ellentmond a *l'art pour l'art*-nak az egész művészettörténet, mely épen a legremekébb alkotásoknál, az olympiai Zeustól kezdve Michel Angelo Mózeséig azt hirdeti, hogy a remekművek magasabbos erkölcsi érzések alkotásai voltak s nemesítőleg hatottak századok nemzedé-

* V. ö. Clermont Witt. How to look at pictures. London. 1903. 47. l. All art is essentially human, and must appeal to what is conveniently if illogically termed the human side of our nature.

keire. Ha egy Michel Angelo maga vallja, hogy a Sz. Péter templom építését ingyen vállalja lelke üdvösségéért: hogy lehet akkor az erkölcsi és vallásos érzéseket kirekeszteni a műalkotások céljai köréből?

A firenzei San Lorenzo templom egyik kápolnájában áll a két Medici: Giuliano és Lorenzó siremléke Michel Angelo kezéből. A Giuliano emlék két allegorikus alakja: a Nap és az Éj. Ez utóbbi egy szinte emberfölötti fenségű nőalak, mély, de nem álomtalan, nem üdítő alvásba merülten. Giovanni Strozzi verset írt róla. Az éjet ugymond, mely itt oly gyönyörű helyzetben alszik, Angeló faragta a kőből. Elete van. Ébreszd fel, ha nem hiszed és beszélni fog. A mester, ki nem kisebb hazafi volt, mint művész, aki 11 hónapig védte Firenzét V. Károly császár hadai ellen, válaszul e szavakat írta: Kedves nekem az álom s jobb kőből lennem, amíg e szörnyű csapás és szégyen tart; nem látni, nem érezni, nagy szerencse, ne kelts hát föl: beszélj halkán.

„Grato m'è 'l sonno e piu l'esser di sasso
Mentre che 'l danno e la vergogna dura
Non veder, non sentir mé gran ventura;
Pero non mi destar, deh parla basso !«

Aki valaha állott a Mediciek siremléke előtt, az megmondhatója, hogy Michel Angelo vívódásai, titáni küzdelmei, hazafiui mélységes bánata, fájdalmas rezignációja, szétfoszlott ábrándjai nemesak e gyönyörű versben — hiszen Angelo Isten áldotta költő is volt — de az Éj szinte természetfeletti erejű alakjában, a márványban is megtestestültek. Akár csak az utolsó ítélet rettenetes freskójában a Sixtus kápolna falán, mely igazán festett Dies irae.

A művészet közvetlen és sajátos célja, mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim, a szépek megvalósítása és ábrázolása, a szellemnek és eszményinek megnyilatkozása, hogy ne mondjam megtestesülése érzéki alakban, ami tiszta, szellemi, érdeknélküli gyönyörűséget kelt. A művésznak nem kell vezérekkezni, sem prédikálni ez kétségtelen; de ha igazi művész, ha igazán a szellemit, a lelkit, az eszményt testesíti meg művében: az ellenállhatatlanul önkényt nemesisitni, fölemeli, tisztítani fogja a szemlélőt. Célja, mondja gyönyörűen egy német költő Geibel, akinek muzsája soha sem lett méltatlan magához, célja a remekműnek csak egy van: esöndesen nyugodni önnönfényében; csakhogy a szépség merő megjelensévével csudákat fog tenni.

Zweck? Das Kunstwerk hat nur einen
Still im eignen Glanz zu ruhn;
Aber durch ihr bloss Erscheinen
Wird die Schönheit Wunder thun

E század első éveiben nagy művészeti harc viharzott le Poroszország művészeti és politikai köreiben. A szecesszionisták naturalisták, a modernnek nagy része ütközött meg a hagyományos, jó részt a hazafias és vallásos eszményekért hevülő művészekkel, kiknek maga a temperamentumos, szókimondó Vilmos császár is pártjukra állott, még pedig szokása szerint huszárosan, minden tartózkodás nélkül. Sajtóban parlamentben az akadémikusoknak gunyolt festőket és magát a császárt is ugyancsak kiméletlenül támadták a szecesszionista művészek és párthiveik, a művészek közül főleg Liebermann, a naturalisták feje Németországban. Az erős egyéniségű autokrata császár két-

ségkívül tullótt a célon, midőn a művészeknek, nemcsak a tárgyat, de a művészi tartalmát, sőt a stílt, a modort is elő akarta írni, s midőn kijelentette katonai napiparancs módjára, hogy a művészet, amely az ő általa megjelölt határokon tulleszi magát, nem művészet: „Eine Kunst, die sich über die von mir bezeichneten Schranken hinwegsetzt ist keine Kunst“: de a dolog lényegében, abban, hogy a művészetnek bele kell kapcsolódnia a nemzeti életbe, hogy főképp az embert és az emberit kell ábrázolnia, hogy nemzeti érzést, hitet, eszményeket kell táplálnia, hogy a magasabb rendű témákat kell kultiválnia, erkölcsösel, eszményiséggel kell megtelnie, egy szóval kizárólagos öncélnak lennie nem szabad, kétségkívül igaza volt.

Egy bizonyos művészi felfogásnak főtevéde, hogy a tárgyat, amit a festő ábrázol semmibe sem veszi; erről mint a kép librettójáról, vagy novellájáról gunyolódva szól Lyka Károly is minálunk. Liebermannék azt hirdetik: teljesen mindegy, mit festünk, csak az a kérdés, hogyan festjük. Rembrandt is festette a felvágott sertés belsejét s ebben éppen olyan művész volt, mint mikor arcképet festett vagy valamely bibliai jelenetet vetett vászonra. Másutt azonban elismeri, hogy egy Madonna ábrázolás más igényeket is támaszt a festővel szemben, mint tisztán festői követelményeket.* „Auch weiss ich wohl, dass die Darstellung einer Madonna noch andere als rein Malerische Ansprüche an den Künstler stellt, und dass sie als künstlerische Aufgabe schwerer zu bewältigen ist, als ein Stilleben.“

Kétségkívül egészen anarchisztikus a modern iskola azon tanítása, hogy festői tárgy és

* Strzygowski i. m. 270. l.

tárgy között nincs különbség. Először is vannak olyan dolgok, melyek művészeti tárgygyá nem lehetnek, művészi feldolgozásra nem alkalmasak. Egy olyan nagy művész, mint Rembrandt, aki remekművekké előárasztotta el hazáját, megengedhette azt a festői szeszélyt magának, hogy egyszer disznóbelet festett bravurral, de mikor egyes modern festők állandóan és sportszerűen a köznapi vagy aljas témákat kultiválják: annak a nagy veszedelemnek teszik ki magukat, hogy ha néha bravuros festőknek vagy virtuózoknak bizonyulnak is: általában, nagyjában megszűnnek művészek lenni. Strzygowsky nem habozik kimondani azt, ami itt következik: A különbség hajdan és most között az, hogy a Carstensek, Corneliusok, Schwindek, Richterek talán rossz festők, de egész művészek valának, de a Manet-k, Monet-k, Degas-ok, Liebermannok s akárhogy híjják a ma és tegnap első rangu csillagait, derék *festők*, de alapján véve *nem művészek*.* Ha a festőnek feladata nem egyéb, mint a természetnek valamely tisztán ösztönszerű, érzéki impresszióját vetni vászonra, a minden gondolattól, eszmétől, egyszóval minden ide nem tartozó heterogén elemtől megtisztított érzéki ösztönszerű látás szemléletét: akkor persze minden látható tárgy materializálva van, el van anyagiásítva, lelketlenítva, meg van ölvé. Csak-hogy, ahol a lelket megöltük, elpusztítottuk a művészetet is, mert amit az ilyen festés nyújt, az lehet bravuros technika, optikai mesterkedés, festői játék, minden, csak nem művészet.

Egyébiránt mondjanak a festmény tárgyának jelentéktelen voltáról bizonyos modern esztéták akármit, kettő kétségtelen, bizonyos

* Strzygowski i. m. 159. l.

dolog. Először, hogy az egész művészettörténet nem ismer egyetlen remekművet sem, amelynek tárgya jelentéktelen lenne, mert a festészet legnagyobb alkotásai főképp a történelmi és vallásos, valamint az arcképfestés köréből valók. Másodsor: a tulzó impresszionista festők alkotásai ugyyszólván mind a csendélet, genre és a tájképek, illetőleg ugy nevezett Natur Ausschnittek fajához tartoznak s nem ahhoz, amit a francia grand artnak nagy művészetnek mond. Világos, hogy a tárgy épen nem jelentéktelen dolog a festőművészetben. Minél felsőbbrendű a tárgy, annál nagyobb feladatot ró a művészre, annál kiválóbb képességet kíván. Egész más feladat egy szál virágot vászonra vetni vagy megfesteni az Athéni iskolát, vagy Krisztust Pilátus előtt. Viszont, minél magasabb rendű a tárgy, ennél szorosabban kapcsolódik a festőművészet az emberiség, a művelt emberiség eszményi javaihoz. Hivatott festő csak akkor fog igazán értékest, örökbecsűt alkotni, ha nemesak a *hogyan*-ra, de a „mitre“ is gondja lesz. Áll a festészetre is, amit a költészettről irt Bihar, Érsemjén szülötte ki nem kisebb hazafi volt, mint író és költő, Kazinezy Ferenc:

Jót s jól; ebben áll a nagy titok, ezt ha nem érted Szánts, vess és hagyjad másnak az áldozatot.

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Taine a híres francia történetíró és esztétikus, A művészet filozófiájáról az Ecole des Beaux Artsban, a Szépművészetek iskolájában tartott előadását e szavakkal fejezte be. Nem tagadható, hogy összes állapotaink az erkölcsök s az emberi szellem átalakulóban vannak s hogy ennél fogva a dolgok is kedélyek ujjáalakulása a művészeteknek is ujjáalaku-

lását vonja maga után. Ezen új fejlődés első korszakát az 1830-iki dicsőségteljes francia iskola idézte elő, most már a másodikra várakozunk. Ez az a pályatér, mely a önök ambíciója és munkássága mögött nyitva áll. Midőn rálépnek, joguk van, úgy századuktól mint önmaguktól jót remélni, mert a kutatás, melynek végére hosszas kerülő utak segélyével most jutottunk, megmutatta önöknek, hogy a szép művek alkotásának egyedüli föltétele az, melyet már a nagy Goethe is kijelölt: *Töltsék meg szellemüket és egész kedélyüket, századuknak eszméivel és érzelmeivel s a műremek magától létrejön.*“

Teljék meg m. t. Hölgyeim és Uraim a mi derék festőink szíve lelke fogékony képzelete a most dúló háboru folséges, tragikus, de megtisztító és fölemelő jeleneteinek, a hősies áldozatkészségnek, a dicsőséges halálnak a boldogító győzelemnek képeivel és ha a viszály, adja Isten mielőbb, elvérzett a csatákon: fakadjon az édes magyar földből a műveltség legszebb virága: igaz, nemes magyar művészet.

